

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1943

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 — ΣΤΑΔΙΟΥ — 38
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Τ.Δ. της Κ.Τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ (*)

‘Αλλ’ ἐφ’ ὅσον δὲν προσκομιζόταν ὕλικό γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ, ἡ προσπάθεια γιὰ μιὰ ὀλοκληρωτικὴ σύνθεση θὰ γινόταν ὀλοένα ἀραιότερη. Μετὰ τὴν ἀποτυχία τοῦ Zinkeisen πέρασαν πολλὰ χρόνια, χωρὶς νὰ γίνῃ μιὰ τέτοια ἀπόπειρα. Ἡ πρώτη μετὰ τὸν Emerson, δέκα πέντε χρόνια ὕστερ’ ἀπ’ αὐτόν, ἐκτενὴς ἀπόπειρα γιὰ γενικώτερη σύνθεση ὀφείλεται στὸν G. Finlay. Ὁ Σκώτος αὐτὸς νομικὸς κατέβηκε στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν Ἐπανάσταση καὶ πολέμησε. Ὑστερα ἐγκαταστάθηκε μόνιμα στὴν Ἀθήνα. Ἀποτελεῖ λοιπὸν δισυπόστατο τύπο: προέρχεται ἀπὸ τὸν πνευματικὸ κόσμον τῆς Δύσης καὶ ἀνήκει σ’ αὐτόν, ἀλλὰ συγχρόνως εἶναι στοιχεῖο ποὺ ἀνήκει στὸ νεοσύστατο ἑλληνικὸ πνευματικὸ βίον. Ὑστερ’ ἀπὸ μιὰ μελέτη γιὰ τὴ σύγχρονη Ἑλλάδα, «The hellenic Kingdom and the Greek nation», Λονδίνο 1836, μπῆκε κι’ ὁ Finlay στὸ μεγάλο ἐκεῖνο ρεῦμα ποὺ ἀκολουθοῦσε τότε ἡ Δύση σχετικὰ μὲ τὶς ἑλληνικὲς μετακλασικὲς σπουδές, καὶ παρουσίασε διαδοχικὰ τὴν ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τοὺς Ρωμαίους, τὸ 1844, τὴ βυζαντινὴ ἱστορία, πρῶτα τμηματικὰ κ’ ἐπειτα ὀλόκληρη τὸ 1854, καὶ ἀπὸ κεῖ προεκτάθηκε πρὸς τὴ νεώτερη ἐποχὴ. Ἡ ἀρχικὴ πρόθεσή του ἦταν ἀμέσως μετὰ τὴ βυζαντινὴ ἱστορία του νὰ γράψῃ μόνον μιὰ ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, ποὺ ἀπὸ κοντὰ εἶχε παρακολουθήσει. Θεώρησε ὅμως ἀναγκαῖο νὰ προτάξῃ σ’ αὐτὴ μιὰ εἰσαγωγὴ γιὰ τὰ προεπαναστατικὰ χρόνια. Ἀλλ’ ἡ εἰσαγωγὴ αὐτὴ πῆρε μεγάλη ἔκταση καὶ ὁ Finlay ἀποφάσισε νὰ τὴ δημοσιεύσῃ χωριστά, ὡς ἱστορία τῆς ἐποχῆς 1453-1821, «The history of Greece under the Othoman and Venetian domination», Ἐδιμβούργο καὶ Λονδίνο 1856, σελ. XII+367. Τὸ ἔργο αὐτὸ γράφτηκε σὲ πολὺ σύντομο χρονικὸ διάστημα, ποὺ μποροῦμε νὰ τὸ προσδιορίσουμε: ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, 1854, ὡς τὸ τέλος τοῦ 1855.

Ὁ Finlay δὲν ἔκαμε ἐρευνα καὶ ἔτσι δὲν ἀποκόμισε ὕλικό. Ἀπ’ αὐτὴ τὴν ἀποψη τὸ ἔργο του δὲν ἐπιτέλεσε καμιά πρόοδο.

(*) Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο.

Στηρίχτηκε προπάντων στὴν ἐργασία τοῦ Emerson, ποὺ παντοῦ διακρίνεται ὡς ὑπόστρωμα, λιγότερο στὸ Hammer κ’ ἐλάχιστα σὲ βοηθήματα βενετικῆς καὶ τουρκικῆς ἱστορίας· ἀπὸ τὶς μεταγενέστερες εἰδικὲς μονογραφίες χρησιμοποίησε μόνον τὸ Ranke καὶ τὸ Βλαστό. Καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν σελίδων τοῦ ἔργου αὐτοῦ δείχνει πόσο λιγότερο ἀπὸ τὸν Emerson ὕλικό ἔχει, ἂν καὶ εἶναι ἀπαλλαγμένο ἀπὸ πολλὰ δευτερεύοντα καὶ ἀχρηστὰ στοιχεῖα. Ἀλλ’ ἂν ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ ὕλικου τὸ ἔργο τοῦ Finlay δείχνει στασιμότητα, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς σύλληψης καὶ διαπραγμάτευσης τοῦ θέματος ἀποτελεῖ καθαρὴ ὀπισθοδρόμηση. Ὑστερ’ ἀπὸ τὴν αὐτοτέλεια ποὺ πῆρε ἡ ἔκθεσις τῆς τουρκοκρατίας στὸν Emerson, ὁ Finlay παρουσίασε καὶ πάλι μιὰ ἱστορία τῆς τουρκοκρατίας ὑποταγμένη καὶ προσανατολισμένη πρὸς τὴν Ἐπανάσταση, γιατί διατήρησε τὴν ἀρχικὴ μορφή τῆς ἀπλῆς εἰσαγωγῆς στὴν Ἐπανάσταση μὲ τὴ βασικὴ πρόθεσις νὰ βοηθήσῃ στὴν κατανόησι καὶ στὴν ἐρμηνεία τῆς. «Ἀρχισα τὸ ἔργο τοῦτο ὡς εἰσαγωγὴ στὴν ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης. Τὸ ἀρχικὸ μου σχέδιο εὐρύνθηκε μὲ τὴν κεπολίθησι πὼς στὴν ἱστορία δὲν ὑπάρχει παρόν. Χωρὶς ἐπιμελημένη γνώσι τῶν διαφορῶν σχέσεων ποὺ συνάπτουν τὰ σύγχρονα γεγονότα μὲ τὰ προηγούμενα, χωρὶς ἀκριβῆ προσδιορισμὸ τῶν περιστάσεων ποὺ διέπλασαν τοὺς χαρακτήρες τῶν δύο λαῶν καὶ τῶν ἡγετῶν τους, καὶ χωρὶς ὁμοία ἀντίληψι τῆς προόδου τῶν δημόσιων γεγονότων ποὺ ἐπηρεάσαν τὸ μέλλον, εἶναι ἀδύνατο νὰ σχηματίσῃ κανεὶς δίκαια κρίσι γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ καιροῦ μας...» Ὡς πρὸς τὶς γενικὲς ἰδέες, ὁ Finlay δὲν προχώρησε πέρα ἀπὸ τὶς καθιερωμένες, ὅπως εἶχαν διαμορφωθῆ ὡς τὸν Emerson. Τὸν Zinkeisen δὲν τὸν ἔλαβε καθόλου ὑπ’ ὄψιν του, ἐπωφελήθηκε ὅμως λίγο ἀπὸ τὸ Φιλήμονα. Τὶς νεώτερες ἑλληνικὲς ἀπόψεις, ποὺ μάλιστα ὁ Ζαμπέλιος εἶχε ἐκφράσει, τὶς ἐγνώριζε, ἀλλὰ δὲν τὶς παραδέχτηκε. Αὐτὲς λοιπὸν οἱ ἴδιες, οἱ καθιερωμέναι γενικὲς ἰδέες, καὶ συγκεκριμένα ὅπως προπάντων τὶς εἶχε διατυπώσῃ ὁ Emerson, ἐπανερχόνται στὸ ἔργο τοῦ Finlay ὡς ὑπόβαθρον τῆς

Έχουμε τουρκική φιλολογία, στους Έλληνες επί δύο ή και επί τρεις αιώνες ή πνευματική καλλιέργεια περιορίστηκε σε μία ελάχιστη επαφή με την παλιότερη φιλολογία, από την οποία δεν έβγαζαν τίποτ' άλλο παρά μόνο την κενόδοξη πεποίθηση ότι ήταν Ρωμαίοι και Χριστιανοί, οι πραγματικοί εκπρόσωποι των αρχαίων κατακτητών και οι μόνοι αληθινοί δρθόδοξοι. Οι σκέψεις τους μοιράζονταν ανάμεσα στους εκκλησιαστικούς τύπους και στ' ατομικά τους συμφέροντα. Από την ίδια εκείνη εποχή κατάγονται οι ελληνικές προλήψεις (σελ. 143-144, 173). Μετά την τουρκική κατάκτηση, διαμορφώθηκε η επόμενη κοινωνική συγκρότηση: Οι Τούρκοι αποτέλεσαν την άγραφική άριστοκρατία. Οι Έλληνες έγιναν γεωργοί και στις πόλεις επιδόθηκαν στη βιοτεχνία και στο μεταπρατικό εμπόριο. Ο Μεχμέτ Β' εδύνησε πολύ το εμπόριο κ' επ' αυτού αναπτύχθηκαν εμπορικές σχέσεις με το έξωτερικό, από τις οποίες ωφελήθηκαν οι Έλληνες. Εύνοϊκή επίδραση είχε και η εκδίωξη των Βενετών. Οι Έλληνες τότε σχημάτισαν μεγάλες περιουσίες. Μά ύστερα ή διαφθορά της σουλτανικής αούλης εδύνησε τους ξένους και τους έδωσε εμπορικά προνόμια. Επίσης έβλαψε τους Έλληνες ή εγκατάσταση των Έβραίων (σελ. 148, 186-188, 190). Ο ελληνισμός δεν ήταν κοινωνικά ενωμένος. Από τη μία μεριά βρισκόταν ο λαός, από την άλλη οι καταπιεστές του, δηλ. οι Τούρκοι κ' εκείνοι οι Έλληνες που συνεργάζονταν μ' αυτούς, ο ανώτερος κληρος και οι Φαναριώτες. Ανάμεσα στις δύο ελληνικές τάξεις υπήρχε μεγάλη διαφορά. Επί αιώνες είχαν διατηρηθή σε διαφορετικά επίπεδα πολιτισμού κ' είχαν υποστή την επίδραση πολύ διαφορετικών έξωτερικών συνθηκών. Ο λαός, και πρό πάντων ο αγροτικός, παρέμεινε άγνός, ήθικα ύγιής, διατηρούσε τις εθνικές άρετές και τ' εθνικά αίσθήματα. Οι κάτοικοι των πόλεων και οι ήγετικές τάξεις, ανώτερος κληρος και άρχοντες, είχαν υποστή επιδράσεις από τους Τούρκους και τους Έβραίους και είχαν διαφθαρή. Η διαφορά ανάμεσα στις τάξεις του ελληνικού έθνους ήταν μεγάλη όσο σε κανένα άλλο λαό. Διακρίνονταν περισσότερο απ' όσο οι Άγγλοσάξωνες από τους Γερμανούς. Και δεν υπήρχε μόνον ή έξωτερική διαφορά. Οι τάξεις αυτές χωρίζονταν από άμοιβαία αντιπάθεια. Οι κάτοικοι πάλι των πόλεων παρουσίαζαν υποδεέστερες διαιρέσεις: Ήταν άριστοκράτες που ταυτιζόνταν με τους Όθωμανούς, βιοτέχνες, έμποροι, εργάτες. Άλλα χάσματα χωρίζαν τον έγγαμο ένορικό κληρο από τους μοναχούς, τους δρθόδοξους από τους καθολικούς, τους κάτοικους των διαφόρων έπαρχιών. Κάθε τάξη, κάθε τμήμα, κάθε ομάδα, είχε ιδιαίτερη ιστορία, διαφορετική άγωγή, άλλες ιδέες, κ' έλαυνόταν από διάφορα και αντίθετα συμφέροντα. Ο ελληνισμός ήταν ένα άθροισμα από διάκριτα στοιχεία. Και για τούτο δεν παρουσίασε εθνική αντίθεση στη δεσποτία (σελ. 150, 160, 183-185). Τότε, διερωτάται κανείς πώς αυτός ο πληθυσμός, με τους τόσο χαλαρούς δεσμούς και με τις αντίθεσεις ανάμεσα στα μέρη του, δε διασπάστηκε και δεν έπαψε να ύπαρξη; Ο Finlay δεν έδωσε ικανοποιητική άπάντηση στο έρώτημα τούτο. Τό μόνο που βρήκε να πη, ήταν ότι ή ύπαρξη του ελληνισμού όφείλεται στο Μεχμέτ Β', που του επέτρεψε να ζήση (σελ. 152). Έσωτερική δύναμη δεν αναγνωρίζει στον ελληνισμό. Τόν θεωρεί φυλή διεφθαρμένη. Σάν υπόδειξη διαφθοράς φέρνει την τυπολατρεία των δρθόδοξων (σελ. 153, 157). Σ' άλλα χωρία, όπως και πιο πάνω σημειώσαμε, έκανε τη διάκριση ότι διεφθαρμένες ήταν οι ανώτερες τάξεις, ενώ ο λαός ήταν ύγιής. Για τούτο σε μερικά άλλα χωρία την εθνική διατήρηση την άποδίδει στις άρετές του αγροτικού λαού και στον πεισματάρικο εθνικισμό του (σελ. 160) ή στο χαρακτήρα του και στην άντοχή του (σ. 183). Γενικά ο Finlay δε μπόρεσε να φτάση σ' όριστικότερες άποψεις, ούτε σ' αυτό τό ζήτημα ούτε σ' άλλα ειδικότερα προβλήματα. Τη διαφθορά του έθνους την απέδωσε στη θρησκεία και στην εκκλησία. Τη δράση της τελευταίας τη θεωρεί άντεθνική. Η εκκλησία είχε χωριστή από τό έθνος ιστορία κ' έδρασε αντίθετα πρός τ' συμφέροντα του λαού (σ. 160). Τ' εκκλησιαστικά τ' διαπραγματεύεται σε συνδυασμό με τη διαφθορά και την έκπτωση του ελληνισμού (σελ. 151 κ. έξ.). Σε πολλά χωρία άποφάνεται ότι ή εκκλησία ήταν διεφθαρμένη και τονίζει ότι έγινε όργανο της τουρκικής έξουσίας (σελ. 151-152, 157, 160, 161, 172, πρβλ. 46 κ. ά.), άλλου πάλι λέει ότι άντέταξε μικρή άντίσταση σ' αυτή (σελ. 178). Άλλου κάνει τη διάκριση ότι ή ανώτερη ιεραρχία κοίταζε τ' συμφέροντά της και όχι τ' εθνικά (σελ. 178), ενώ ο κατώτερος κληρος έμεινε κοντά στο λαό και τόν υποστήριξε στη δουλεία του (σελ. 180-183). Καταφέρεται έναντίον των συγχρόνων του Έλλήνων, που πίστευαν ότι ή εκκλησία, ο κληρος, ή εκκλησιαστική φιλολογία και μαζί τ' δημοτικά τραγούδια υπήρξαν οι παράγοντες που διατήρησαν τό έθνος και καλλιέργησαν εθνικά συναισθήματα. Ο Finlay τό άμφισβητεί, και δέχεται ότι ή επίδραση της εκκλησίας όχι μόνο δεν ήταν συντελεστική άλλ' αντίθετα δείχτηκε άρνητική (σ. 157, 158-160, 152). Άλλου όμως δέχεται ότι ο κατώτερος κληρος συντέλεσε στην έπίρρωση και διατήρηση του λαού και αναγνωρίζει κάποια θετική συμβολή στην Εκκλησία (σ. 183). Τέτοιες άσχηματιστες ιδέες ύπάρχουν πολλές και γι' άλλα άκόμη, δευτερότερα όμως ζητήματα.

Ε. ΙΩΑΝΝΙΝΟΥ 2008

Ἄφοῦ μὲ τὰ τρία πρῶτα κεφάλαια ἐκάλυψε τὸ διάστημα ὡς τὸ τέλος τοῦ 17. αἰῶνα, μὲ τὰ δύο ἐπόμενα συνεχίζει πρὸς τὴ μεγάλη ἐπανάσταση. Στὸ 4. «Βενετική κυριαρχία στὴν Ἑλλάδα, 1684-1718» (σελ. 192-279) ἐκθέτει τὴ βενετοκρατία στὴν Πελοπόννησο κατὰ Ranke καὶ τὴν ἀνάκτηση τῆς χώρας αὐτῆς ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τὸ 5. καὶ τελευταῖο κεφάλαιο εἶναι «Οἱ αἰτίες καὶ τὰ γεγονότα ποὺ προετοίμασαν τὴν Ἑλλάδα γιὰ τὴν ἐπανάσταση, 1718-1821» (σελ. 350-351). Σ' αὐτὸ ἐκθέτει, μὲ τὴν ἴδια ἀκαταστασία καὶ προχειρότητα, μὲ παλλίλλοις καὶ ἀντιφάσεις, δογματικὰ καὶ ἀποφθεγματικὰ, τὶς ἰδέες του γιὰ τὴν πορεία τοῦ ἑλληνισμοῦ πρὸς τὴν Ἐπανάσταση. Ὅσο μπορεῖ πιὸ ξεκαθαρισμένες, οἱ γενικὲς γραμμὲς εἶναι αὐτές: Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 18. αἰ. ἡ κατάσταση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀλλάζει. Μετὰ τὴν εἰρήνη τοῦ Passarowitz (1718) ἡ ὕλικὴ καὶ πολιτικὴ κατάσταση ἀρχίζει νὰ παρουσιάσῃ σημεῖα βελτίωσης. Τὰ αἴτια τῆς μεταβολῆς αὐτῆς ὁ Finlay τὰ βρίσκει μόνο σ' ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις, δηλ. σὲ μεταβολὴ τῶν ἀντικειμενικῶν ὄρων. Πρῶτὴ εἶναι ἡ κατάργηση τοῦ παιδομαζώματος. Ὑστερ' ἀναφέρει μεταβολὲς στὶς κοινωνικὲς καὶ οικονομικὲς συνθήκες, ποὺ ὄχι μόνο δὲ μαρτυροῦνται θετικὰ, ἀλλὰ καὶ εἶναι ἀντίθετες πρὸς τὰ γεγονότα: Πρόκειται γιὰ διανοητικὲς κατασκευὲς τοῦ Finlay, κατ' ἀναλογία πρὸς τὶς μεταβολὲς ποὺ συνέβησαν στὴ Δύση πρὸς τὸ τέλος τοῦ μεσαίωνα: Οἱ καλλιεργητές, λέει, ἀνέβηκαν ἀπὸ τὸν κατώτατο βαθμὸ τοῦ δουλοπάροικου στὴ θέση τοῦ ἐλεύθερου, κ' ἔτσι λυτρώθηκαν ἀπὸ τὶς κτηνώδεις συνθήκες, ὑπὸ τὶς ὁποῖες ζοῦσαν. Τὸν ἴδιον καιρὸ ἀνέβηκε ἡ τιμὴ τοῦ χρήματος, καὶ τοῦτο μπόρεσε νὰ ἰσοσταθμίσει πρὸς οἰαδήποτε ἄλλη ἀξία, αὐτούσιο προϊόν ἢ ἐργασία. Ἀπὸ τότε ἀρχισαν νὰ καταβάλλωνται οἱ ὑποχρεώσεις πρὸς τὸ φεουδάρχη ἢ πρὸς τὴν κυβέρνησιον σὲ χρῆμα. Οἱ ἀρχεὲς δὲν ἐπέβαλλαν πιά προσωπικὴ ἐργασία, ἀγγαρεῖες, οὔτε ζητοῦσαν εἶδη, παρὰ ἐισέπρατταν φόρους. Οἱ ἀγρότες ἔγιναν ἀληθινοὶ κύριοι τῶν γαιῶν τους. Κι' ὅταν πιά οἱ Ἕλληνες γενικὰ ἀπελευθερώθηκαν ἀπὸ τὶς ταπεινωτικὲς ἐκεῖνες ὑποχρεώσεις, ἀρχισαν ν' ἀποκτοῦν αἰσθηματὰ ἐλεύθερων ἀνθρώπων. Οἱ κατώτερες τάξεις πῆραν ν' ἀνέβουν σὲ πολιτισμὸ (σελ. 280-281). Παλιότεροι συγγραφεῖς εἶχαν διαπιστώσει τὴν ἐπίδραση τῶν ἰδεῶν καὶ τοῦ παραδείγματος τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης στὸ ἑλληνικὸ προεπαναστατικὸ πνεῦμα. Ὁ Finlay, ἀντίθετα, πιστεύει σ' ἐπίδραση τῆς ἀγγλικῆς ἐπανάστασης τοῦ 1688. Ὅλοι οἱ λαοί, λέει, ὕστερ' ἀπ' αὐτὴν ἀρχισαν νὰ διεκδικοῦν τὰ δικαιώματά τους. Καὶ ἰσχυρίζεται κάτι τὸ ἀνυπόστατο, ὅτι τὸ ρεῦμα τῶν νέων ἰδεῶν ἔφτασε ὡς τὴν Ἑλλάδα κ' ἔκαμε μεγάλη ἐντύπωση ὡς κι'

αὐτὴ ἡ τουρκικὴ ἐξουσία ἐπηρεάστηκε ἀπ' αὐτές, ἔγινε πιὸ πατρικὴ κι' ἀρχισε νὰ φροντίζει γιὰ τοὺς ὑποτελεῖς. Τὸν τελευταῖο ἐξωφρενικὸ ἰσχυρισμὸ ἐπιχειρεῖ νὰ τὸν στηρίξῃ σὲ γεγονότα ποὺ πραγματικὰ δὲν τὸν ἐξυπηρετοῦν. Στὴν τέτοια μεταβολὴ τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας ἀποδίδει τὰ προνόμια διαφόρων περιοχῶν. Ἀπ' αὐτὰ ὅμως ξέρει λίγα (σελ. 282 κέξ.). Ἀπὸ τὴν σελ. 296 κέξ. πραγματεύεται τοὺς Φαναριώτες, ποὺ τοὺς ἀδικεῖ πάρα πολὺ. Ὑστερα παρακολουθεῖ καὶ σημειώνει τὶς προόδους τοῦ ἐμπορίου, καὶ μάλιστα μετὰ τὶς συνθήκες τοῦ 1774 καὶ 1792 (σελ. 323, 340, 342). Τὸ ἐμπόριο, κατ' αὐτόν, ἐπέδρασε πρὸς δύο κατευθύνσεις: Προήγαγε τὴ συνείδηση τῶν ἐθνικῶν δεσμῶν (σελ. 342). Συνέτεινε, ὥστε οἱ Ἕλληνες νὰ γνωρίσουν τὶς ξένες συνθήκες καὶ τὶς ξένες ἰδέες, καὶ νὰ διαδοθοῦν αὐτὲς ἀνάμεσά τους. Οἱ Ἕλληνες συνειδητοποίησαν πιά τὴν πρόθεση νὰ ἐξασφαλίσουν τ' ἀνθρώπινα ἀγαθὰ γιὰ τὸ ἔθνος τους καὶ σχημάτισαν τὴν πεποίθησιον ὅτι αὐτὸ θὰ ἐπιτυγχανόταν μὲ ἐπανάσταση (σελ. 345). Τότε ἀρχισαν νὰ θυμοῦνται τοὺς προγόνους τους. Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ἦρθε στὴν κατάλληλη στιγμή καὶ προώθησε τὸ ἐπαναστατικὸ ρεῦμα (σελ. 341). Ἡ παιδεία ἐλευθερώθηκε ἀπὸ τὴ σχολαστικὴ ἐπίδραση καὶ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν κ' ἔγινε ὄργανο τῶν νέων ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν. Ἰδρύθηκαν σχολεῖα. Διαδόθηκαν τὰ γράμματα. Δημιουργήθηκε κοινὴ γραφόμενὴ γλῶσσα. Κυκλοφόρησαν ἰδέες, ἀνταλλάχθηκαν ἀπόψεις (σελ. 341-349). Τὰ κατώτερα στρώματα τοῦ λαοῦ ὄχι μόνο εἶχαν μείνει ἀγνά, ἀλλὰ καὶ δὲν εἶχαν ἀποχαινωθῆ διατηροῦσαν πολὺ καλὴ διανοητικὴτητα. Ἐπίσης καλὸ ὕλικὸ ἦταν οἱ μικροκτηματίες, οἱ δραστήριοι ἔμποροι, ναυτικοί, βιοτέχνες. Αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ στρώματα ἐπηρεάστηκαν πιὸ πολὺ κ' ἐναστερνίστηκαν τὶς νέες ἰδέες (σελ. 341-342). Ἡ αὐτοδιοίκησις ἀρχίζει τότε ν' ἀντιδρᾷ στὴν ὀθωμανικὴ δεσποτεία καὶ συνάμα συντελεῖ στὴν ἐπαφῆ, στὴ γνωριμία καὶ στὴ συνεργασία τῶν διαφόρων μερῶν τῶν ὑπόδουλων. Οἱ Χριστιανοὶ συμπεκνώνονται. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ θεσμοὶ ἀπλῶς διεκκόλυναν αὐτὴ τὴν προσέγγισι, ἀλλὰ δὲν παρέωθησαν στὴν Ἐπανάστασι, οὔτ' ἐνέπνευσαν ἐνθουσιασμὸ. Ὁ Finlay, σὰ γνήσιος Ἄγγλος δημοκράτης, τονίζει ὅτι τὸ πρῶτο βῆμα πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἔγινε μέσα στὶς κοινότητες. Αὐτὲς τὶς ἀποκαλεῖ χαρακτηριστικὰ ψυχὴ τοῦ ἔθνους (σελ. 351-352). Ποτὲ ὡς τότε τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος δὲν εἶχε ἐνωθῆ οὔτε εἶχε κοινοπρακτήσει. Οὔτε ἡ ρωμαϊοκρατία πιὸ παλιά, οὔτε ἡ ἐκκλησία ὡς τότε εἶχαν κατορθώσει αὐτό, ποὺ τώρα μόλις κατόρθωσε ἡ τουρκοκρατία, νὰ συσφίξῃ τὶς κοινότητες καὶ νὰ ἐνώσῃ τὸ ἔθνος (σελ. 353). Ὁ Finlay ἀποκρούει τὴ γνώμη ὅτι στὴ διατήρησι τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθη-

ματος και στη διαμόρφωση χαρακτήρα συνέβαλε ο κληρός, ή εκκλησιαστική φιλολογία και τα δημοτικά τραγούδια (σελ. 352). Το ελληνικό έθνος λοιπόν σημείωσε κατά το 18. αιώνα μεγάλες προόδους σ' όλα τα πεδία. Τόν ίδιο καιρό οι Τούρκοι παρήκμαζαν κ' έχαναν έδαφος. Σ' αυτή την πρόοδο, σ' αυτή την ένωτική και απελευθερωτική κίνηση, όχι μόνο δε συνετέλεσαν, μα και αντέδρασαν οι ανώτεροι κοσμικοί και εκκλησιαστικοί κύκλοι. Το πολύ· πολύ, όρισμένοι απ' αυτούς έπαψαν να να είναι όργανα των Τούρκων κ' έγιναν όργανα των Ρώσων, και τούτο γιατί περίμεναν πως κάτω από την όρθόδοξη εκείνη δύναμη θα είχαν ακόμη πιο λαμπρή θέση (σελ. 343). Αντιδραστικοί επίσης ήταν οι Φαναριώτες (σ. 296, 343).

Ο Finlay άργότερα έτοιμάσε κ' εξέδωσε το έργο του για την επανάσταση «History of the Greek revolution», Έδιμβουργο και Λονδίνο 1851, τόμοι 2. Πρόκειται για έργο που κατέχει ξεχωριστή θέση, και ειδικότερα ανάμεσα στ' άλλα που πραγματεύονται το ίδιο θέμα, αλλά και γενικώτερα στις νεοελληνικές Ιστορικές σπουδές, γιατί στηρίχτηκε σε γερές κ' εύρειες βάσεις. Παρά τον τίτλο του όμως, το έργο του αυτό είχε περιεχόμενο έκτενέστερο, γιατί προεκτεινόταν ως το 1843. Το V κατά σειρά βιβλίο έχει τον τίτλο «Ίδρυση του ελληνικού Βασιλείου» (II σελ. 160-392) και περιλαμβάνει την εποχή από την ναυμαχία του Ναβαρίνου, δηλ. ανήκει και στην επανάσταση και στη μετεπαναστατική εποχή. Διαιρείται σε τέσσερα κεφάλαια: 1. «Ξένη επέμβαση, ναυμαχία του Ναβαρίνου» (160-193). 2. «Προεδρεία του Καποδίστρια» (194-247). 3. «Αναρχία» (248-289) και 4. «Βαυαροκρατία. Συνταγματική επανάσταση» (290-384). Όπως λοιπόν από την Έπανάσταση μ' αναδρομή προς το παρελθόν γεννήθηκε ή ιστοριογραφία με θέμα την τουρκοκρατία, έτσι και τώρα, πάλι από την Έπανάσταση, με προέκταση προς τα μεταγενέστερα, αρχίζει να παρουσιάζεται ή νεώτατη ελληνική Ιστορία. Πρώτος ό Zinkeisen έφτασε ως τα 1835. Δεύτερος ό Finlay προχώρησε ως τα 1843. Άλλ' αντίθετα από την τουρκοκρατία, ή νεώτατη αυτή εποχή, σύγχρονη γι' αυτούς, που τότε καταπιάνονται μ' αυτή, δεν είναι χωμένη μέσα στο σκοτάδι, αλλά είναι μια ζωντανή πραγματικότητα. Ο Finlay την έζησε από κοντά και ξέρει τη γενική γραμμή που πήρε, καθώς και μπορεί να χρησιμοποιήσει τη συμβολή πολλών ακόμη μαρτυριών, έγγραφων, βιβλίων, προφορικών ανακοινώσεων από αυτόπτες. Η εξέλιξη είναι φανερή, και συνεχής. Δε δημιουργούνται λοιπόν προβλήματα και δεν υπάρχει καμμιά ανάγκη από θεωρητικές αναζητήσεις. Η νεώτατη Ιστορία γεννιέται προσγειωμένη, θετική. Άλλ'

από την άλλη μεριά, έχει άλλα έλαττώματα. Ο Finlay, που έγραψε, όπως και όλοι οι σύγχρονοί του, βιαστικά, ενδιαφέρθηκε για πολύ λίγα ζητήματα και χρησιμοποίησε ελάχιστες πηγές σχετικά μ' όσες του προσφέρονταν. Ο Finlay ενδιαφέρθηκε μόνο για τη σειρά των πολιτικών γεγονότων, και μάλιστα υπό τη στενότερη σημασία της λέξης. Οι πηγές του ήταν ή προσωπική του αντίληψη κατά βάση, και σε δεύτερη γραμμή ελάχιστα έπισημα κείμενα, ελληνικά και ξένα, και έπισης ολιγάριθμα βιβλία. Για τούτο ή έκθεσή του πολύ απέχει από το να είναι πραγματική σύνθεση.

Τέλος ό Finlay έτοιμάσε κατά τα έτη 1850-1866 όλα τα έργα του για μια δεύτερη ένιαία έκδοση, στην όποια τα πριν αυτότελη βιβλία του θα μεταβάλλονταν σε μέρη μιας σειράς. Άλλά οι μεταβολές που έπέφερε ήταν άσήμαντες, σχεδόν αδιάκριτες, και στην Ιστορία της τουρκοκρατίας (τ. V σ. XI+1795) και στη νεώτατη Ιστορία (τ. VI σελ. 438 ή επανάσταση, τ. VII σελ. 428 ή μετεπαναστατική εποχή). Στην τελευταία πρόσθεσε ελάχιστες μόνο παραπομπές. Σημαντικότερη είναι ή συνέχεια της νεώτατης Ιστορίας με δύο ακόμη κεφάλαια, που τα όνομάζει συμπληρωματικά: στο 5. «Συνταγματική μοναρχία» έδωσε την όπόλοιπη Ιστορία της όθωνικής εποχής 1843-1862 (VII σ. 184-261) και στο 6. τη μεταπολίτευση του 1862-1864 (VII σ. 262-333). Μ' αυτό τον τρόπο έφτασε μια και παραπάνω γενεά μετά την Έπανάσταση. Και τα συμπληρωματικά αυτά κεφάλαια είναι γραμμένα με τον τρόπο που αναφέραμε παραπάνω. Ο Finlay πέρ' απ' αυτές τις άσήμαντες έπι μέρους τροποποιήσεις, δεν αίστάνθηκε την ανάγκη να προσδώσει ένότητα έσωτερική στο έργο του, ή από τη μια μεριά ως την άλλη, από το 146 π. Χ. ως το 1864, ή από το 1453 ως το τέλος. Η νεώτερη ελληνική Ιστορία παρέμεινε διασπασμένη σε τουρκοκρατία και Έπανάσταση μαζί με τη συνέχειά της. Η ένιαία αυτή έκδοση έμφανίστηκε μετά το θάνατο του Finlay με το γενικό τίτλο «A history of Greece from its conquest by the Romans to the present time, b. C. 146 to a. D. 1864 by George Finlay... A new edition... by... H. F. Tozer», Όξφόρδη 1877, τόμοι, 7. Ο 5. περιλαμβάνει την τουρκοκρατία, ό 6. την Έπανάσταση και ό 7. τη συνέχειά της από τη ναυμαχία του Ναβαρίνου ως το 1864.

Έν' άλλο γενικό έργο της εποχής αυτής είναι το «Grèce depuis la conquête romaine jusqu'à nos jours par M. Brunet de Presle... et par M. Alexandre Blanchet [= L'Univers, histoire et description de tous les peuples]», Παρίσι 1860. Το πρώτο μέρος του είναι ρωμαϊκή και βυζαντινή εποχή, γραμμένη από τον Brunet de Presle. Το δεύτερο έχει

τόν ιδιαίτερο τίτλο «Histoire de la Grèce depuis la prise de Constantinople par Mahomet II jusqu'à nos jours» (σελ. 321-581) και είναι γραμμένο από τον Α. Blanchet και μετά το θάνατό του (σελ. 517 κέξ.) το συνέχισε ο αδελφός του Β. Blanchet. Διαίρεται σ' έξη βιβλία. Τα τρία πρώτα αναφέρονται στην τουρκοκρατία (σελ. 21-425), τ' άλλα δύο στην Έπανάσταση (σελ. 426-564), το έκτο στη μετεπαναστατική εποχή 1830-1858 (σελ. 565-581). Το έργο αυτό δέν πρόσφερε τίποτε το νέο στις νεοελληνικές σπουδές. Η τουρκοκρατία είναι γραμμένη κατά Villemain, Raffenei, Rouqueville και Νερουλό. Οι Emerson και Finlay άγνωστούνται. Τα βασικά ζητήματα και οι κεν-

τρικές γραμμές θυμίζουν απόλυτα τα πρότυπα εκείνα κ' επαναλαμβάνονται οι γνωστές αντιλήψεις και με τον ίδιο ακόμη τρόπο. Η επανάσταση εκτίθεται κατά τους Blaquierie, Rouqueville, Raffenei, Raybaud, Νερουλό και Τρικούπη, χωρίς έσωτερική σύνδεση. Όσο για το β. κεφάλαιο, πηγές δέ μνημονεύονται. Η μορφή τής έκθεσης είναι άφηγηματική και καμμιά προβληματικότητα δέν αναφαίνεται. Γενικά το κεφάλαιο αυτό είναι πολύ σύντομο, και γίνεται ακόμη περισσότερο, όσο προσεγγίζει τα σύγχρονα γεγονότα. Δέν είναι παρά ένα βιαστικό συμπλήρωμα του όλου έργου. Το βιβλίο αυτό ξανατυπώθηκε το 1869 στερεότυπο.

(Άκολουθεί)

ΜΙΧΑΗΛ Β. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

ΝΕΟΙ ΠΟΙΗΤΑΙ

ΣΤΡΟΦΕΣ

Γρήγορα μετανιώσαμε, — ποιός τ'όλπιζε να σβύσει
τόσο σύντομα τ'όνειρο που μ'ας είχε μεθύσει.

Άπ' τον πρώτο μας έρωτα τίποτα πιά δέ μένει,
μιά συνήθεια μονάχα — κι' είμαστε έτσι δεμένοι.

Δέν έχουμε τή δύναμη να δώσουμε τή λύση,
ίσως γιατί το ξέρουμε πόσο θά μ'ας λυπήσει.

*Ω! νάτανε κι' ό χωρισμός δίχως καημό να γίνει
κι' ή πρωτινή ή αγάπη μας να μένει καλωσύνη...

ΦΙΛ. ΚΑΤΣΙΠΗΣ

